DOI: 10.31648/pw.12828

Jerzy Kajetanowicz
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3206-0943

TRANSFORMACJA SIŁ ZBROJNYCH FEDERACJI ROSYJSKIEJ W LATACH 1992-2022. OD DEMOBILIZACJI DO KONFRONTACJI

Transformation of the Armed Forces of the Russian Federation 1992-2022: From demobilization to confrontation

Abstract: Russia's armed forces play an important role in ensuring the country's security and international position. Their initial composition significantly burdened the budget of stagnant Russia, which was unable to maintain such a large army. The process of transformation of the Russian army began immediately after its formation. In the 1990s, the introduced changes boiled down to reducing the number of soldiers and disbanding poorly trained military units. It was only in the first decade of the 21st century that the search for optimal organizational solutions began to be sought, allowing for the maintenance of a small, but well-trained and ready to defend the country army. However, the scope of these reforms did not meet the expectations of the state authorities, which, in the face of the growing competition between the great powers, decided that only a sufficiently large armed force would guarantee Russia's effective actions on the international arena. Hence, the second and the beginning of the third decade of the 21st century was a period of intensive reorganization of the Russian army, combined with the modernization of the armament and increasing combat readiness. As a result of these actions, the Russian armed forces were ready to take confrontational actions, which was reflected in the aggression against Ukraine in February 2022.

Keywords: Russia, armed forces, transformation, military doctrine

Wstęp

Utworzone w 1992 r. Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej przez kolejnych 30 lat przeszły szereg istotnych zmian wynikających z różnorodnych koncepcji ich rozwoju, jak również dążeń Rosji do odbudowania dawnej potęgi militarnej i utrzymania stref wpływu. Proces zmian nie przebiegał jednak równomiernie, co wiązało się głównie z problemami wewnętrznymi Federacji Rosyjskiej borykającej się z ogromnymi trudnościami ekonomicznymi połączonymi z zapaścią gospodarczą i procesem transformacji ustrojowej. Poważne braki finansowe oraz związany z tym przedłużający się proces modernizacji technicznej znacznie ograniczały bądź opóźniały

realizację planowanych zamierzeń. W procesie transformacji armii rosyjskiej można wyodrębnić trzy zasadnicze okresy: pierwszy – w latach 1992-2000, kiedy to dokonywano masowej demobilizacji żołnierzy byłej Armii Radzieckiej, rozformowując jednocześnie wiele jednostek wojskowych, drugi – w latach 2001-2012 związany z poszukiwaniami optymalnych rozwiązań strukturalno-organizacyjnych, dostosowanych do nowych wyzwań zarówno w zakresie bezpieczeństwa wewnętrznego, jak i międzynarodowego oraz trzeci – w latach 2013-2022 będący okresem dynamicznej odbudowy potęgi militarnej, uznawanej za główne narzędzie zapewniające utrzymanie mocarstwowej pozycji Rosji, oraz stref wpływu obejmujących zwłaszcza dawne republiki ZSRR, które traktowane są jako pas bezpieczeństwa oddzielający Rosję od potencjalnych przeciwników. W ostatnim z wymienionych okresów prozachodnie dążenia Ukrainy zapoczątkowały działania konfrontacyjne Rosji, najpierw w formie wsparcia ruchów separatystycznych i destabilizacji tego państwa, a następnie podjęcia akcji zbrojnej w celu opanowania spornych terenów.

Celem artykułu jest przedstawienie procesu transformacji armii rosyjskiej w powiązaniu ze zmieniającą się doktryną wojenną, która dostosowywana była do nowych uwarunkowań polityczno-militarnych w pozimnowojennym świecie. Problematyka ta poruszana była dotychczas fragmentaryczne, głównie w pracach rosyjskojęzycznych i nielicznych publikacjach polskich autorów. Przyjęta cezura czasowa obejmuje okres 30 lat, w którym dokonywane były głębokie przeobrażenia sił zbrojnych, związane ze zmieniającą się rolą Rosji na arenie międzynarodowej. Rok 2022 stanowił przełom w polityce międzynarodowej tego państwa, które realizację swoich interesów postanowiło poprzeć bezpośrednim użyciem siły militarnej.

1. Transformacja armii rosyjskiej w latach 1992-2000

Pojawienie się nowych państw po rozpadzie ZSRR zapoczątkowało proces formowania w nich sił zbrojnych, które organizowano na bazie jednostek dawnej Armii Radzieckiej. Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej (SZ FR) zostały powołane dekretem prezydenta Borysa Jelcyna 7 maja 1992 r. Nakazywał w nim włączenie w skład armii rosyjskiej: formacji i jednostek wojskowych, instytucji i szkolnictwa wojskowego byłych Sił Zbrojnych ZSRR, które rozlokowane były na terytorium Federacji Rosyjskiej, a także zgrupowań wojsk i sił morskich poza jej granicami, będących pod jurysdykcją władz rosyjskich. Do czasu podjęcia odpowiednich aktów ustawodawczych kierownictwo nad tymi siłami objął osobiście prezydent (Dekret… 1992a). Na ministra obrony wyznaczony został generał armii Paweł Graczow, który wcześniej pełnił funkcję zastępcy ministra obrony (Dekret… 1992b).

Federacja Rosyjska przejęła ok. 85% sił Armii Radzieckiej, przy czym były to głównie wojska pierwszego i drugiego rzutu strategicznego. W skład armii rosyjskiej wchodziło pięć rodzajów sił zbrojnych: wojska rakietowe strategicznego

przeznaczenia, wojska lądowe, siły powietrzne, wojska obrony powietrznej i marynarka wojenna. Były one rozlokowane na terytorium 8 okręgów wojskowych i poza granicami Rosji (zgrupowania wojsk) oraz w składzie 4 flot (Golovnëv 2017). W 1992 r. armia rosyjska liczyła 2,72 mln żołnierzy, w tym: 144 tys. w wojskach rakietowych strategicznego przeznaczenia, 1,4 mln w wojskach lądowych, 300 tys. w siłach powietrznych, 356 tys. w wojskach obrony powietrznej i 320 tys. w marynarce wojennej. Ponad 0,5 mln żołnierzy znajdowało się poza granicami Rosji. Wojska rakietowe strategicznego przeznaczenia obejmowały wojska rakietowe bazowania lądowego w składzie 5 armii rakietowych, siły morskie z 55 okrętami podwodnymi i armię lotniczą z 170 samolotami bombowymi nosicielami broni jądrowej. Wojska lądowe posiadały w swoim składzie: 103 dywizje ogólnowojskowe, w tym 22 pancerne i 81 zmechanizowanych, 6 dywizji i 7 brygad powietrznodesantowych, 8 dywizji i 48 brygad artylerii, 24 brygady rakiet operacyjno-taktycznych, 18 brygad artylerii przeciwpancernej, 15 brygad przeciwlotniczych i 40 pułków śmigłowców szturmowych. W siłach powietrznych znajdowało się 10 armii lotnictwa frontowego i armia lotnictwa bombowego dalekiego zasięgu. Wojska obrony powietrznej posiadały 6 armii obrony powietrznej. W marynarce wojennej były 4 floty i 1 flotylla (Military Balance 1992, 92-101).

W 1992 r. powołano Państwową Komisję ds. Utworzenia Ministerstwa Obrony, Armii i Marynarki Wojennej Federacji Rosyjskiej pod kierownictwem doradcy prezydenta Rosji ds. obrony i bezpieczeństwa generała Dymitra Wołkoganowa. W przyjętej koncepcji reformy wojska główną rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa odgrywać miały strategiczne siły jądrowe, stanowiące zasadniczy czynnik odstraszania. Siły ogólnego przeznaczenia, złożone głównie z wojsk lądowych, miały się składać z mobilnych jednostek wojskowych tworzących trzy okręgi wojskowe: zachodni, wschodni i syberyjski. Planowano też sformować jednostki kadrowe, na wzór Gwardii Narodowej Stanów Zjednoczonych (Gazukin 2001, 47-50). Reformę miano przeprowadzić w trzech etapach. W pierwszym, realizowanym w 1992 r., zakładano zakończenie formowania Ministerstwa Obrony i dowództw wyższego szczebla, zmniejszenie liczby żołnierzy, uzbrojenia i sprzętu wojskowego oraz kontynuację wycofywania zgrupowań wojsk stacjonujących na terytoriach innych państw. W drugim etapie, obejmującym lata 1993-1994, planowano znaczne zmniejszenie liczby jednostek wojskowych, sformowanie sił ogólnego przeznaczenia, posiadających w swoim składzie wojska osłonowe, siły mobilne i rezerwę Naczelnego Dowództwa. Przewidywano też utworzenie wysoce mobilnej formacji operacyjno-strategicznej złożonej z jednostek powietrznodesantowych i piechoty morskiej. Stan sił zbrojnych na koniec 1994 r. miał być zredukowany do 2,1 mln żołnierzy. W trzecim etapie, w latach 1995-1999, zakładano: zakończenie wycofywania zgrupowań wojsk znajdujących się poza granicami kraju i kontynuowanie reorganizacji rodzajów sił zbrojnych i rodzajów wojsk, zakończenie formowania sił ogólnego przeznaczenia, likwidację okręgów wojskowych i sformowanie w ich

miejsce dowództw terytorialnych oraz redukcję stanu osobowego wojska do 1,5 mln żołnierzy (Grachev 2017, 6).

Równolegle z pracami nad reformą opracowywano pierwszą doktrynę wojenną Rosji. Jej początkowa wersja, z czerwca 1992 r., utrzymana była w zimnowojennym stylu. Jako główne zagrożenie dla bezpieczeństwa międzynarodowego postrzegano sojusz NATO, który wzywano do samorozwiązania za przykładem Układu Warszawskiego. W zatwierdzonych przez prezydenta Rosji w 1993 r. „Podstawowych założeniach doktryny wojennej Federacji Rosyjskiej" nie wymieniano bezpośrednio NATO ani jakiegokolwiek państwa jako potencjalnego przeciwnika, ale za jedno z głównych zagrożeń dla bezpieczeństwa uznawano rozszerzanie bloków i sojuszy wojskowych. Wymieniano także niebezpieczeństwa wojenne, które w określonych warunkach mogłyby doprowadzić do konfliktu zbrojnego. Zaliczono do nich m.in. wkroczenie obcych wojsk na terytorium państw ościennych, jeżeli nie miałoby to związku z wcześniejszą decyzją Rady Bezpieczeństwa ONZ lub regionalnego organu bezpieczeństwa i za zgodą Rosji (Śmigielski 2006, 116-119).

Realizacja przyjętych założeń objęła praktycznie tylko zamierzenia pierwszego etapu oraz częściowo drugiego i trzeciego etapu. Utworzone zostało Ministerstwo Obrony na czele z ministrem obrony i 6 zastępcami. W porównaniu z Ministerstwem Obrony ZSRR zmniejszono liczbę stanowisk etatowych o blisko 6 tys. Rozpoczęto wprowadzanie nowej struktury organizacyjnej w jednostkach wojskowych. Dokonano inwentaryzacji uzbrojenia i sprzętu wojskowego, oceniając, że ok. 70% należy do przestarzałych. Do końca 1995 r. zakończono też wycofanie zgrupowań operacyjnych znajdujących się poza granicami Rosji, które rozformowano. W 1996 r. dalsze zmiany wstrzymano ze względu na brak środków finansowych oraz skomplikowaną sytuacją polityczną w obozie władzy (Malak 1996, 84 i n.).

Na początku 1996 r. SZ FR liczyły 1,52 mln żołnierzy, z tym: 149 tys. w wojskach rakietowych strategicznego przeznaczenia, 670 tys. w wojskach lądowych, 130 tys. w siłach powietrznych, 200 tys. w wojskach obrony powietrznej i 200 tys. w marynarce wojennej. Wojska rakietowe strategicznego przeznaczenia posiadały w wojskach bazowania lądowego 5 armii rakietowych, w siłach morskich 45 okrętów podwodnych z pociskami nuklearnymi, a w siłach powietrznych 95 samolotów nosicieli broni jądrowej. Wojska lądowe miały w swoim składzie: 64 dywizje ogólnowojskowe, w tym 17 pancernych i 47 zmechanizowanych, 5 dywizji i 6 brygad powietrznodesantowych, 7 dywizji i 47 brygad artylerii, 24 brygady rakiet operacyjno-taktycznych, 20 brygad artylerii przeciwpancernej, 28 brygad przeciwlotniczych i 22 pułki śmigłowców szturmowych. W siłach powietrznych było 5 armii lotnictwa frontowego. W wojskach obrony powietrznej znajdowało się 6 armii obrony powietrznej. W marynarce wojennej funkcjonowały 4 floty i 1 flotylla (Military Balance 1995, 113 i n.).

W październiku 1996 r. nowym ministrem obrony został generał armii Igor Rodionow. W czasie kilkumiesięcznego pełnienia tej funkcji wystąpił on z propozycją

wprowadzenia zmian w strukturze sił zbrojnych, będących efektem doświadczeń uzyskanych podczas walk w Czeczenii. Ich istota sprowadzała się do sformowania w pełni ukompletowanych oddziałów i związków taktycznych o jednolitej strukturze organizacyjnej. Projekt Rodionowa uzyskał akceptację władz Federacji Rosyjskiej, jednak jego realizacja przypadła już następnemu ministrowi (Barabanov 2010, 16).

W maju 1997 r. ministrem obrony został generał armii Igor Siergiejew. Pod jego kierownictwem przygotowano nowy projekt reform. W czerwcu prezydent Borys Jelcyn zatwierdził „Ideę reformy Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej do 2005 roku". Zasadniczym celem reformy było zwiększenie zdolności operacyjnych i gotowości bojowej wojsk, zoptymalizowanie sytemu kierowania i dowodzenia oraz przeprowadzenie redukcji stanu osobowego. Na podstawie tych założeń Sztab Generalny SZ FR przygotował szereg dokumentów, w tym: „Koncepcję budowy Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej do 2005 roku" oraz „O działaniach priorytetowych reformy Sił Zbrojnych i poprawy ich struktury". Głównym założeniem koncepcji było doprowadzenie składu bojowego, struktury i liczby żołnierzy sił zbrojnych do realnych uwarunkowań polityczno-militarnych i możliwości gospodarczych oraz utworzenie niewielkiej liczebnie, ale profesjonalnej i dobrze wyposażonej armii, mającej pełne zabezpieczenie pod względem materiałowo-technicznym. Drugi z dokumentów zakładał m.in. redukcję liczby rodzajów sił zbrojnych z 5 do 4 (wojska lądowe, powietrzne, kosmiczne i morskie), nadanie okręgom wojskowym statusu dowództw operacyjno-strategicznych oraz zmniejszenie do 1999 r. stanu etatowego wojska do 1,2 mln żołnierzy (Polomoshnov 2015, 112-113).

W latach 1997-2000 w skład wojsk rakietowych strategicznego przeznaczenia zamierzano włączyć siły wojskowo-kosmiczne i wojska obrony rakietowo-kosmicznej będące wcześniej w wojskach obrony powietrznej. Pozostała część wojsk obrony powietrznej miała wejść do sił powietrznych. W miejsce dowództw 8 okręgów wojskowych, 4 flot, 7 okręgów wojsk wewnętrznych i 6 okręgów wojsk obrony pogranicza miało powstać 6 dowództw operacyjno-strategicznych na kierunkach strategicznych: północno-zachodnim, zachodnim, centralnym, południowo-zachodnim, centralno-azjatyckim, wschodnio-syberyjskim i dalekowschodnim. W wojskach lądowych planowano utrzymywanie na każdym z kierunków strategicznych określonej liczby dywizji ogólnowojskowych, z jednoczesnym przekształceniem pozostałych w bazy ochrony uzbrojenia i sprzętu wojskowego. Łącznie przewidywano pozostawienie 25 dywizji ogólnowojskowych, w tym 4 w stanie pełnej gotowości bojowej (Fedorov 1998, 17-18).

Z przyjętych założeń zrealizowano tylko część. W listopadzie 1997 r. do wojsk rakietowych strategicznego przeznaczenia włączono siły kosmiczne i wojska obrony kosmicznej. Na początku 1998 r. wojska obrony powietrznej połączono z siłami powietrznymi (Czarnotta | Moszumański 2000, 43). Zamiast likwidacji okręgów wojskowych zmniejszono ich liczbę. W wojskach lądowych zredukowano liczbę: dywizji ogólnowojskowych, dywizji i brygad powietrznodesantowych, dywizji i brygad

artylerii, brygad rakiet operacyjno-taktycznych i szeregu jednostek wsparcia. Redukcje objęły też siły powietrzne i marynarkę wojenną. W całych siłach zbrojnych liczba żołnierzy zmniejszyła się o ponad 500 tys. Pod koniec 1999 r. w składzie SZ FR było 1,2 mln żołnierzy, w tym: 149 tys. w wojskach rakietowych strategicznego przeznaczenia, 348 tys. w wojskach lądowych, 184 tys. w siłach powietrznych i 171 tys. w marynarce wojennej. Wojska rakietowe strategicznego przeznaczenia posiadały 5 armii rakietowych i 21 okrętów podwodnych. W wojskach lądowych zostało: 26 dywizji ogólnowojskowych, w tym 6 pancernych i 20 zmechanizowanych, 4 dywizje i 2 brygady powietrznodesantowe, 3 dywizje i 32 brygady artylerii, 13 brygad rakiet operacyjno-taktycznych, 9 brygad artylerii przeciwpancernej i 21 pułków śmigłowców szturmowych. W siłach powietrznych znajdowały się: 3 armie lotnictwa frontowego, armia lotnictwa dalekiego zasięgu i 3 korpusy obrony powietrznej (Military Balance 1999, 112-116).

Wraz z zakończeniem reorganizacji armii, w kwietniu 2000 r., przyjęto nową „Doktrynę wojenną Federacji Rosyjskiej". Jej opracowanie miało związek z negatywną oceną interwencji zbrojnej sojuszu NATO na terytorium byłej Jugosławii, którą uznano za naruszenie norm prawa międzynarodowego, jak również z poszerzeniem go o nowe państwa członkowskie. Doktryna ta, podobnie jak poprzednia, nie wskazywała żadnego potencjalnego przeciwnika. Do ujętych w niej zagrożeń nadal zaliczano rozszerzanie bloków wojskowych, a także tworzenie zgrupowań wojskowych w pobliżu granic Rosji czy też wprowadzanie obcych wojsk na terytorium państw sąsiednich lub państw przyjaznych Rosji. Było to wyraźne wskazanie, że potencjalnym przeciwnikiem Rosji jest sojusz NATO, a zwłaszcza Stany Zjednoczone. Gwarancji bezpieczeństwa militarnego Rosji oraz jej sojuszników postrzegano w posiadaniu silnej i dobrze wyposażonej armii gotowej do odparcia ewentualnej agresji (Śmigielski 2006, 147 i n.).

Przeprowadzone w latach 90. reformy SZ FR spotkały się z bardzo ostrą krytyką. Praktycznie ze względu na chroniczne niedoinwestowanie resortu obrony przeprowadzano tylko kolejne redukcje wojska bez jednoczesnego podnoszenia jego zdolności operacyjnych i gotowości bojowej. Uznano, że armia i flota rosyjska została doprowadzona do granicy rozpadu, co nie tylko zagrażało bezpieczeństwu państwa, ale uniemożliwiało mu prowadzenie aktywnej polityki na arenie międzynarodowej i odbudowę jego mocarstwowej pozycji. Nastroje te umiejętnie wykorzystał Władimir Putin, który w sierpniu 1999 r. objął stanowisko premiera rządu Federacji Rosyjskiej. W prezydenckiej kampanii wyborczej wskazywał na konieczność umacniania sił zbrojnych jako głównego czynnika gwarantującego bezpieczeństwo państwa.

2. Reformy sił zbrojnych Rosji w latach 2001-2012

W styczniu 2001 r. prezydent Federacji Rosyjskiej Władimir Putin zatwierdził przygotowany przez Sztab Generalny SZ FR „Plan budowy i rozwoju Sił Zbrojnych na lata 2001-2005". W marcu tego roku nowym ministrem obrony został Siergiej Iwanow, którego zadaniem było wdrożenie planowanych zamierzeń. W nowym planie przewidywano: optymalizację składu bojowego i struktury organizacyjnej SZ FR z zachowaniem przyjętych wcześniej parametrów ilościowych i jakościowych, utrzymanie strategicznych wojsk rakietowych na poziomie gwarantującym skuteczne odstraszanie potencjalnych agresorów, zapewnienie jakościowego rozwoju związków taktycznych i oddziałów wojsk operacyjnych, w tym zwłaszcza jednostek o stałej gotowości bojowej oraz rozszerzenie zaplecza naukowo-technicznego, zapewniającego opracowanie nowoczesnego uzbrojenia (Istoriya… 2006, 57).

W ramach optymalizacji struktur organizacyjnych w 2001 r. strategiczne wojska rakietowe zostały przekształcone w dwa samodzielne rodzaje wojsk: wojska rakietowe strategicznego przeznaczenia i wojska kosmiczne. Spowodowało to zmniejszenie liczby rodzajów sił zbrojnych armii rosyjskiej z 4 do 3, tj. wojsk lądowych, sił powietrznych i marynarki wojennej (Gazukin 2001, 71). Na Dalekim Wschodzie utworzono eksperymentalne dowództwo strategiczno-operacyjne. W latach 2008-2010 planowano utworzenie takich dowództw na zachodnim i południowym kierunku strategicznym (Ivanov 2017, 14). Połączono Nadwołżański i Uralski Okręg Wojskowy w Nadwołżańsko-Uralski Okręg Wojskowy. Wszystkim 6 dowództwom okręgów wojskowych nadano status dowództw operacyjno-strategicznych, które były odpowiedzialne za poszczególne kierunki strategiczne (Depczyński 2015, 40-41).

Z innych przedsięwzięć zakończono formowanie zgrupowań wojsk przeznaczonych do prowadzenia działań na ustalonych kierunkach strategicznych. Zreformowano system dowodzenia sił zbrojnych. W 2004 r. dokonano reorganizacji Ministerstwa Obrony. Zmieniono zakres uprawnień Sztabu Generalnego SZ FR, który stał się organem dowodzenia Ministerstwa Obrony odpowiedzialnym za: planowanie strategiczne, organizowanie systemu kierowania i dowodzenia wojskami, mobilizacyjne rozwinięcie wojsk oraz planowanie dalszego rozwoju sił zbrojnych (Istoriya… 2006, 57). Rezultatem wprowadzonych zmian było ukształtowanie nowego składu armii rosyjskiej, w której znajdowały się trzy rodzaje sił zbrojnych oraz trzy samodzielne rodzaje wojsk. Za priorytety w organizacji sił zbrojnych uznano utrzymanie stałej zdolności do strategicznego odstraszania, zapewnienie wysokiego poziomu ukompletowania i gotowości bojowej jednostek wojskowych oraz ich dużej mobilności w wymiarze operacyjnym i strategicznym (Aktualne zadania… 2003).

W wyniku realizacji podjętych zamierzeń w 2004 r. armia rosyjska liczyła 1,13 mln żołnierzy, w tym 322 tys. w wojskach lądowych, 180 tys. w siłach powietrznych i 160 tys. w marynarce wojennej. W wydzielonych rodzajach wojsk było:

160 tys. w wojskach rakietowych strategicznego przeznaczenia i wojskach kosmicznych oraz 35 tys. w wojskach powietrznodesantowych. W wojskach lądowych znajdowały się 23 dywizje ogólnowojskowe, w tym 6 pancernych i 17 zmechanizowanych, 11 samodzielnych brygad zmechanizowanych, 3 dywizje i 11 brygad artylerii, 3 brygady rakiet operacyjno-taktycznych i 8 brygad rakiet. W siłach powietrznych znajdowało się 5 armii obrony powietrznej i armia lotnicza dalekiego zasięgu. W wojskach rakietowych strategicznego przeznaczenia były 3 armie posiadające 12 dywizji. Wojska powietrznodesantowe posiadały 4 dywizje i brygadę powietrznodesantową oraz brygadę desantowo-szturmową (Babakin 2004).

Na początku 2007 r. ministrem obrony został Anatolij Sierdiukow, który podjął kolejne próby reformowania sił zbrojnych. Do pierwszych przedsięwzięć pod jego kierownictwem należała kontynuacja organizacji regionalnych dowództw strategiczno-operacyjnych w Syberyjskim i Dalekowschodnim Okręgu Wojskowym. Eksperyment ten został zakłócony wojną między Rosją a Gruzją w sierpniu 2008 r., która umożliwiła też pozyskanie cennych doświadczeń. Wnioski z tego konfliktu były inspiracją do podjęcia dalszych gruntownych reform armii rosyjskiej (Kular 2015). We wrześniu nowy prezydent Rosji Dmitrij Miedwiediew uznał, że niezbędna jest dalsza optymalizacja struktur sił zbrojnych i liczby żołnierzy połączona z modernizacją techniczną uzbrojenia (de Khaas 2011, 87).

W październiku 2008 r. przedstawiono kierunki kolejnego etapu reformy, która przewidywała wprowadzenie w latach 2009-2012 radykalnych zmian we wszystkich rodzajach sił zbrojnych. Zakładano zmniejszenie liczebności armii z 1,13 mln do 1 mln żołnierzy, przy czym największa redukcja miała objąć korpus oficerski (z 355 do 150 tys.). Ograniczenia etatowe objęły najwyższe organa kierowania i dowodzenia, jak Ministerstwo Obrony i Sztab Generalny SZ FR. W ministerstwie i instytucjach centralnych zakładano redukcję stanowisk z 22 do 8,5 tys. W sztabie generalnym planowano zmniejszenie liczby stanowisk o 50%. Najbardziej rewolucyjne zmiany dotyczyły struktur organizacyjnych wojsk lądowych. Zrezygnowano z dotychczasowego układu obejmującego 5 szczebli dowodzenia: okręg wojskowy – armia – korpus – dywizja – pułk, na rzecz trzyszczeblowego: okręg wojskowy – dowództwo operacyjne – brygada. W czasie reorganizacji zakładano rozformowanie wszystkich jednostek skadrowanych i o niepełnych etatach, tworząc na bazie pozostałych w pełni ukompletowane jednostki o stałej gotowości bojowej. W siłach powietrznych planowano rozformowanie pułków lotniczych i utworzenie w zamian baz lotniczych. W wojskach rakietowych strategicznego przeznaczenia przewidywano zmniejszenie liczby dywizji rakietowych z 12 do 8, a w wojskach kosmicznych z 7 do 6. Redukcje miały również objąć wojska powietrznodesantowe (Pukhov 2008, 21-23).

Przyjęte kierunki zmian znalazły odzwierciedlenie w „Planie przebudowy Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej do 2016 roku". W listopadzie 2008 r. przygotowano nowe etaty brygad ogólnowojskowych, na jakie miano przeformować istniejące

23 dywizje pancerne i zmechanizowane (Depczyński 2015, 204 i n.). Do 2009 r. przeformowano lub sformowano od nowa 40 brygad ogólnowojskowych, w tym 4 pancerne i 35 zmechanizowanych oraz 45 brygad poszczególnych rodzajów wojsk. W 2010 r. wprowadzono dodatkowy podział nowych brygad ogólnowojskowych na lekkie, średnie i ciężkie, co wynikało ze zróżnicowania posiadanego sprzętu bojowego. Brygady ciężkie, wyposażone w ciężki sprzęt gąsienicowy, miały być podstawowym rodzajem związków taktycznych utrzymywanych w pełnej gotowości bojowej. Nowym rodzajem brygad miała być brygada rozpoznawcza. Pierwszą tego typu brygadę sformowano w 2009 r. (Barabanov | Makiyenko | Pukhov 2012, 23-24).

Na początku lutego 2010 r. przyjęta został kolejna „Doktryna wojenna Federacji Rosyjskiej". Do najważniejszych niebezpieczeństw wojennych zaliczono dążenie sojuszu NATO do pełnienia funkcji globalnych, realizowanych w ocenie Rosji z naruszeniem norm prawa międzynarodowego oraz zbliżanie jego infrastruktury wojskowej do granic Rosji. Było to wyraźne zakomunikowanie, że Rosja czuje się zagrożona działaniami Zachodu i będzie podejmować przygotowania do ewentualnej konfrontacji zbrojnej w obronie swoich interesów. Kolejnym z niebezpieczeństw było budowanie strategicznych systemów przeciwrakietowych, które naruszają istniejący układ sił i globalną stabilność. Za uzasadnione uznano użycie sił zbrojnych w celu ochrony swoich obywateli przebywających poza granicami, co odnosiło się również do ludności rosyjskojęzycznej zamieszkującej państwa sąsiednie (Dekret… 2010).

W lutym 2010 r. zapoczątkowano przeformowanie dowództw operacyjnych wojsk lądowych, przygotowując nową strukturę dowództw i sztabów armii. W okresie pokoju miały one funkcjonować bez podporządkowanych im jednostek wojskowych. Na wypadek wojny miano im przydzielać związki taktyczne i oddziały stosownie do zakresu stawianych zadań. W sierpniu rozwiązano dotychczas istniejące dowództwa 6 okręgów wojskowych, tworząc w ich miejsce 4 nowe okręgi: Zachodni, Południowy, Centralny i Wschodni (Barabanov 2010, 31). Dowództwom nowych okręgów podporządkowane zostały poszczególne floty marynarki wojennej (Nałęcz 2012, 85).

W siłach powietrznych rozformowano dywizje i pułki lotnicze i utworzono w ich miejsce 60 baz lotniczych. Bazy zostały podporządkowane pod 5 dowództw operacyjnych, w tym 3 dowództwa sił powietrznych i obrony powietrznej, dowództwo lotnictwa dalekiego zasięgu i dowództwo lotnictwa transportowego. Korpusy i dywizje obrony powietrznej przeformowano w brygady obrony powietrzno-kosmicznej. Łącznie utworzono 13 takich brygad (Depczyński 2015, 220-223). W marynarce wojennej zmniejszono liczbę jednostek, co w największym stopniu dotyczyło piechoty morskiej i jednostek zabezpieczenia. Niewielkie zmiany objęły wojska rakietowe strategicznego przeznaczenia, w których zmniejszono strukturę dywizji rakietowych, co wynikało z międzynarodowych zobowiązań Rosji (Barabanov | Makiyenko | Pukhov 2012, 25-26).

W rezultacie przeprowadzonych reform armia rosyjska w 2012 r. liczyła 956 tys. żołnierzy, w tym w wojskach lądowych – 270 tys., w siłach powietrznych – 167 tys., w marynarce wojennej – 154 tys., w wojskach rakietowych strategicznego przeznaczenia – 80 tys., w wojskach powietrznodesantowych – 35 tys. W wojskach lądowych było: 40 brygad ogólnowojskowych, w tym 4 pancerne i 36 zmechanizowanych, brygada rozpoznawcza, 9 brygad rakiet operacyjno-taktycznych, 4 brygady artylerii, 4 brygady artylerii rakietowej, 10 brygad rakiet przeciwlotniczych i brygada inżynieryjna. Siły powietrzne posiadały 123 eskadry lotnicze, w tym 35 myśliwskich, 29 szturmowych, 10 bombowych, 10 rozpoznawczych i 16 śmigłowców szturmowych. Eskadry te stanowiły równoważnik ok. 13 dywizji. W marynarce wojennej były 4 floty i 1 flotylla. Wojska rakietowe strategicznego przeznaczenia składały się z 3 armii posiadających 12 dywizji. W wojskach powietrznodesantowych nadal pozostały 4 dywizje, w tym 2 powietrznodesantowe i 2 desantowo-szturmowe (Military Balance 2012, 192-200).

W wyniku reformy przeprowadzonej przez ministra Sierdiukowa armia rosyjska całkowicie zmieniła swój skład, stając się sprawnym narzędziem realizacji polityki bezpieczeństwa. Wszystkie jednostki utrzymywały stałą gotowość bojową, co umożliwiało ich wykorzystanie w sytuacji różnorodnych zagrożeń. Utworzenie sił o dużej mobilności pozwalało na szybką reakcję w dowolnym miejscu. Połączenie zmian strukturalnych z postępującą profesjonalizacją i głęboką modernizacją techniczną zapewniało silne poparcie dla reformy najwyższych władz państwowych. Niemniej zakres przeprowadzonych zmian, a zwłaszcza poważna redukcja korpusu oficerskiego, spotkał się z poważną krytyką. Ministerstwo Obrony próbowało blokować te działania, organizując publiczne spotkania i konferencje, ale to nie przyniosło oczekiwanych rezultatów. W tej sytuacji w listopadzie 2012 r. Anatolij Sierdiukow zrezygnował ze stanowiska ministra, co zakończyło dalszą realizację podjętej przez niego reformy (Shamiyev 2022, 224-225).

3. Reorganizacja armii rosyjskiej w latach 2013-2022

Nowy minister obrony generał armii Siergiej Szojgu oficjalnie był kontynuatorem podjętej w 2009 r. reformy sił zbrojnych. Niemniej jednak uznał za stosowne dokonanie istotnych korekt. W 2013 r. podjął decyzję o odtworzeniu 2 dywizji ogólnowojskowych Tamańskiej i Kantemirowskiej, znanych z corocznego udziału w defiladach zwycięstwa (Tamańska… 2019). W następnym roku zaczęto formowanie kolejnych 3 dywizji ogólnowojskowych, w tym 1 pancernej i 2 zmechanizowanych (Nowe dywizje 2016). Przedsięwzięcia te były wyraźnym odejściem od wcześniejszego programu reform, co uzasadniano wzmacnianiem przez sojusz NATO flanki wschodniej i rozmieszczeniem na terytorium Polski, Litwy, Łotwy

i Estonii nowych taktycznych grup bojowych oraz przegrupowaniem do Europy Środkowej oddziałów wojsk amerykańskich (Przemówienie… 2016).

W grudniu 2014 r. przyjęta została nowa „Doktryna wojenna Federacji Rosyjskiej". Podobnie jak w poprzedniej do wojennych niebezpieczeństw zaliczono budowanie przez NATO potencjału militarnego wykorzystywanego w wymiarze globalnym z naruszeniem norm prawa międzynarodowego oraz przybliżanie infrastruktury państw członkowskich tego sojuszu do granic Rosji. Wspomniano o instalacji systemów antyrakietowych w Europie Środkowej, uważając to za naruszenie równowagi strategicznej. Po raz pierwszy za wojenne niebezpieczeństwo uznano ustanowienie w państwach sąsiadujących „reżimów", w wyniku obalenia legalnych władz państwowych, których polityka zagraża interesom Rosji. Wyrażano zaniepokojenie sytuacją w Ukrainie, deklarując gotowość do podjęcia wszelkich działań, w tym również zbrojnych, w celu eliminacji potencjalnego zagrożenia (Doktryna… 2014).

W listopadzie 2017 r. szef Sztabu Generalnego SZ FR generał armii Walerij Gierasimow przedstawił zasadniczy kierunek zmian w armii rosyjskiej. Priorytetem było utworzenie na poszczególnych kierunkach strategicznych zgrupowań bojowych przygotowanych do wykonywania samodzielnych zadań. Realizując to przedsięwzięcie, w Zachodnim Okręgu Wojskowym sformowano – armię pancerną, w Południowym Okręgu Wojskowym – armię ogólnowojskową, w Centralnym Okręgu Wojskowym – 1 dywizję pancerną i 2 zmechanizowane, we Wschodnim Okręgu Wojskowym – korpus armijny i w obwodzie kaliningradzkim – korpus armijny (Voronov 2018). W 2018 r. w Południowym Okręgu Wojskowym zaczęto formować kolejne 2 dywizje zmechanizowane, zwiększając ich ogólną liczbę w SZ FR do 11 (Yuzhnyj... 2019).

Istotne zmiany objęły siły powietrzne, które przekształcono w 2015 r. w siły powietrzno-kosmiczne, włączając w ich skład dotychczas samodzielne wojska kosmiczne. W wojskach lotniczych sił powietrzno-kosmicznych zarzucono wcześniejsze rozwiązania organizacyjne, przywracając ponownie dywizje, brygady i pułki lotnicze. Dotychczasowe dowództwa operacyjne sił powietrzno-kosmicznych przeformowano w 5 dowództw armii sił powietrznych i obrony powietrznej, którym podporządkowano nowo odtworzone dywizje, brygady i pułki lotnicze. W składzie armii sił powietrznych i obrony powietrznej znajdowały się również dywizje obrony powietrznej (Szopa 2023). W wojskach kosmicznych znajdowała się armia obrony rakietowo-kosmicznej złożona z 3 dywizji (Wójtowicz 2020). W wojskach powietrznodesantowych podjęto decyzję o zmianie struktury dywizji powietrznodesantowych i desantowo-szturmowych – liczbę pułków w dywizji powiększono z 2 do 3 (Rosja… 2014). W 2018 r. utworzono brygadę dowodzenia wojsk powietrznodesantowych. W kolejnym roku w składzie dywizji desantowo-szturmowych sformowano samodzielne bataliony czołgów (Ciślak 2021).

Na początku 2022 r. armia rosyjska liczyła 900 tys. żołnierzy, w tym w wojskach lądowych – 280 tys., w siłach powietrzno-kosmicznych – 165 tys., w marynarce wojennej – 150 tys., w wojskach rakietowych strategicznego przeznaczenia – 80 tys. i w wojskach powietrznodesantowych – 45 tys. W wojskach lądowych znajdowało się 11 dywizji ogólnowojskowych, w tym 2 pancerne i 9 zmechanizowanych, 25 brygad ogólnowojskowych, w tym 2 pancerne i 23 zmechanizowane, 2 brygady rozpoznawcze, 12 brygad rakiet operacyjno-taktycznych, 9 brygad artylerii, 1 brygada artylerii ciężkiej, 4 brygady artylerii rakietowej, 15 brygad rakiet przeciwlotniczych, 4 brygady i 7 pułków inżynieryjnych, 1 brygada pontonowa, 5 brygad i 10 pułków chemicznych, 1 brygada walki radioelektronicznej i 11 brygad logistycznych. W wojskach lotniczych sił powietrzno-kosmicznych były: 3 pułki lotnictwa strategicznego, 6 pułków lotnictwa myśliwskiego, 13 pułków lotnictwa bombowego, 1 pułk lotnictwa rozpoznawczego, 3 brygady i 8 pułków śmigłowców szturmowych. W wojskach obrony powietrznej sił powietrzno-kosmicznych znajdowało się 9 dywizji i brygada obrony powietrznej. Wojska rakietowe strategicznego przeznaczenia posiadały 3 armie, w których było 12 dywizji. Wojska powietrznodesantowe miały 2 dywizje i 2 brygady powietrznodesantowe oraz 2 dywizje i 3 brygady desantowo-szturmowe (Military Balance 2022, 193-201). Był to skład znacznie odbiegający od założeń reformy z 2009 r., wskazujący na przyjęcie przez Rosję koncepcji aktywnego wykorzystania siły militarnej do opanowania terytoriów uznawanych za istotne dla jej bezpieczeństwa, czego potwierdzeniem była agresja zbrojna na Ukrainę w lutym 2022 r.

Podsumowanie

Proces reform armii rosyjskiej był odzwierciedleniem uwarunkowań polityczno-militarnych w wymiarze wewnętrznym i międzynarodowym, w jakich znalazła się Rosja po rozpadzie Związku Radzieckiego. Odziedziczona olbrzymia armia okresu zimnowojennego stanowiła gigantyczne obciążenie dla państwa borykającego się z głęboką zapaścią gospodarczą, niestabilnego politycznie i stojącego przed transformacją ustrojową. Jedynym rozwiązaniem tego problemu była daleko idąca redukcja liczby żołnierzy i sprzętu bojowego, która ze względu na ogromną skalę przyjęła formę pozimnowojennej demobilizacji. Dopiero w XXI w. zredukowana do ok. 1 mln żołnierzy armia rosyjska była stopniowo reformowana, najpierw tylko w aspekcie organizacyjnym, a od drugiej dekady organizacyjno-technicznym, co uzasadniano stopniowym rozszerzaniem sojuszu NATO na państwa Europy Środkowej oraz próbami destabilizacji politycznej w państwach graniczących z Rosją. Ważnymi czynnikami, które wpływały na kierunki przemian, były doświadczenia z konfliktów, zwłaszcza II wojny w Czeczenii, wojny z Gruzją, a następnie z Ukrainą. Każdy z tych konfliktów skutkował podejmowaniem działań na rzecz

podniesienia zdolności operacyjnych i modernizacji uzbrojenia, co stopniowo czyniło z armii rosyjskiej coraz bardziej skuteczne narzędzie realizacji imperialnych interesów Rosji.

Procesowi reform sił zbrojnych towarzyszyły intensywne prace nad doktryną wojenną, która miała określać optymalne sposoby ich wykorzystania w przypadku konfliktu zbrojnego i prezentować światu postawę Rosji w odniesieniu do pojawiających się zagrożeń. Ponieważ w odróżnieniu do okresu zimnej wojny był to jawny dokument, to początkowo starano się przedstawiać armię rosyjską tylko jako gwaranta bezpieczeństwa państwa i jego sojuszników. Bardzo oględnie charakteryzowano potencjalne zagrożenia, starając się nie wskazywać na jakiekolwiek bloki wojskowe czy konkretne państwa jako potencjalnych przeciwników. Wydarzenia drugiej połowy lat 90., związane z aktywnym zaangażowaniem sojuszu NATO w konflikt w Jugosławii, zmieniły diametralnie to podejście. Z doktryny z 2000 r., mimo że w niej nadal nie wskazywano potencjalnego przeciwnika, wyraźnie wynikało, że jest nim NATO i cały Zachód. Takie podejście potwierdzała kolejna doktryna wojenna z 2010 r., w której akcentowano brak akceptacji dla globalnego zaangażowania sojuszu NATO w sprawy bezpieczeństwa międzynarodowego i zbliżania jego infrastruktury do granic Rosji. W ostatniej z doktryn z 2014 r. oprócz negatywnego postrzegania sojuszu NATO krytycznie odniesiono się również do tzw. kolorowych rewolucji w państwach sąsiadujących z Rosją, uznając je za poważne militarne niebezpieczeństwo. Wyraźnie wskazywano, że siły zbrojne Rosji będą przygotowywane nie tylko do obrony własnego terytorium, lecz także do podejmowania interwencji zbrojnych w rejonach, które są uważane za strategicznie istotne dla bezpieczeństwa tego państwa.

Bibliografia

Dokumenty

Dekret… (1992a), Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 07.05.1992 g. [Указ Президента Российской Федерации от 07.05.1992 г., [in:] http://www.kremlin.ru/acts/bank/1279

Dekret… (1992b), Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 18.05.1992 g. [Указ Президента Российской Федерации от 18.05.1992 г.,] [in:] http://www.kremlin.ru/acts/bank/1356.

Dekret… (2010), Ukaz Pryezidyenta Rossiyskoy Fyedyeratsии ot 5.02.2010 g. O Voyennoy doktrine Rossiyskoy Federatsii, [Указ Президента Российской Федерации от 5.02.2010 г. О Военной доктрине Российской Федерации,] [in:] http://kremlin.ru/acts/bank/30593

Doktryna… (2014) Voyennaya doktrina Rossiyskoy Federatsii, Utverzhdena Prezidentom Rossiyskoy Federatsii 25 dekabrya 2014 g. No Pr-2976, [Военная доктрина Российской Федерации, утверждена Президентом Российской Федерации 25 декабря 2014 г. № Пр-2976,] [in:] http://www.scrf.gov.ru/security/military/document129/.

Przemówienie… (2016), Vystupleniye Administratory Rossiyskoy Federatsii generala armii Sergeya Shoygu na rasshirennom zasedanii Kollegii minoborony Rossii, 22 dekabrya 2016 g., [Выступление Министра обороны Российской Федерации генерала армии Сергея Шойгу на расши-

ренном заседании Коллегии Минобороны России, 22 декабря 2016 г.,] [in:] https://function.mil.ru/files/morf/2016-12-22_MoD_board_extended_session_RUS.pdf.

Opracowania

Aktualne zadania… (2003), Aktual'nyye zadachi razvitiya Vooruzhennykh Silrossiyskoy Federatsii [in:] Krasnaya Zvezda, [in:] http://old.redstar.ru/2003/10/11_10/3_01.html.

Babakin, A. (2004), Primernyye sostav i struktura Rossiyskikh vooruzhennykh Sil posle reformirovaniya, [w:] Nezavisimoye voyennoye obozreniye, [in:] https://nvo.ng.ru/forces/2004-08-20/4_forces.html?print=Y (accessed: 12.03.2019).

Barabanov, M. S. (red.) (2010), Novaya armiya Rossii. Moskva.

Barabanov, M. | Makiyenko, K. | Pukhov, R. (2012), Voyennaya reforma: na puti k novomu obliku Rossiyskoy armii. Moskva.

Ciślak, J. (2021), Rosja odbudowuje wojska powietrznodesantowe, [w:] https://defence24.pl/sily-zbrojne/rosja-odbudowuje-wojska-powietrzno-desantowe-raport.

Czarnotta, Z. | Moszumański, Z. (2000), Rosyjska ruletka. Reforma sił zbrojnych Rosji, [w:] Raport. Wojsko - Technika - Obronność 3, 40-45.

de Khaas, M. (2011), Rossiyskaya voyennaya reforma: uspekh ili proval? [in:] Indeks Bezopasnosti, 1, 85-92.

Depczyński, M. (2015), Rosyjskie siły zbrojne. Od Milutina do Putina. Warszawa.

Fedorov, Yu. (1998), Voyennaya reforma i grazhdanskiy kontrol nad vooruzhennymi silami v Rossii, [in:] Nauchnyye Zapiski PIR-Tsentra, 7. 9-19.

Gazukin, P. E. (2001), Vooruzhennyye Sily Rossii v postsovetskiy period. Problemy reformirovaniya i voyennogo stroitel'stva: 1992-2001 gg. [in:] Politiya 2, 44-71.

Gavrilov, Yu. (2017), Divizii RVSN osnastyat unikal'nym yadernym kompleksom, [w:] Rossiyskaya gazeta, [in:] https://rg.ru/2017/11/13/divizii-rvsn-osnastiat-unikalnym-iadernym-kompleksom.html.

Golovnëv, A. (2017), 25 let Vooruzhennym Silam Rossiyskoy Federatsii – novoy Rossii, [in:] http://kvrf.milportal.ru/25-let-vooruzhennym-silam-rossijskoj-federatsii-novoj-rossii/.

Grachev, P. (2017), Reforma vooruzhennykh sil i voyennaya doktrina Rossii, [w:] Rossiyskoye Voyennoye Obozreniye 1, 4-6.

Istoriya… (2006), Voyennaya istoriya, [in:] https://studfile.net/preview/4326950/page:56/ (dostęp 1.04.2019).

Ivanov, S. (2017), Pereosnashcheniye vooruzhennyh sil, [in:] Rossiyskoye Voyennoye Obozreniye 1, 12-14.

Kalyukov, E. (2024), Glava Minoborony Rossii nazval sroki sozdaniya novogo roda voysk, [in:] https://www.rbc.ru/politics/16/12/2024/67600bb59a79476fd59b2a16.

Kular, P. (2015), Reforma sił zbrojnych Rosji, [w:] Nowa strategia, [in:] http://www.nowastrategia.org.pl/reforma-sil-zbrojnych-rosji/ (dostęp 10.04.2019).

Malak, K. (1996), Polityka bezpieczeństwa i siły zbrojne Rosji. Warszawa.

Military Balance (1992), The Military Balance 1992-1993. London.

Military Balance (1995), The Military Balance 1995-1996. London.

Military Balance (1999), The Military Balance 1999-2000. London.

Military Balance (2012), The Military Balance 2012. London.

Military Balance (2022), The Military Balance 2022. London.

Nałęcz, M. (2012), Reforma sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej, [w:] Kwartalnik Bellona 1, 76-88.

Nowe dywizje… (2016), Novyye divizii rossiyskikh VS poyavyatsya v Yel'ne, Voronezhe i Rostove-na-Donu, [Новые дивизии российских ВС появятся в Ельне, Воронеже и Ростове-на-Дону,] [in:] https://www.interfax.ru/russia/506841.

Polomoshnov, A. (2015), Russian civilization at the turn of millenniums. Raleigh.

Pukhov, R. (2008), Serdyukov's Plan for Russian Military Reform, [in:] Moscow defense brief 4, 21-27.

Rosja… (2014), Rosja zwiększa liczbę spadochroniarzy, [w:] http://www.altair.com.pl/news/view?news_id=14122.

Shamiyev, K. V. (2022), Vliyaniye koalitsiy davleniya na oboronnuyu politiku v Rossii: sluchay reformy Serdyukova, [in:] Politicheskaya nauka 2, 206-229.

Szopa, M. (2023), Armie Świata: Upadek trwa. Siły Powietrzne Federacji Rosyjskiej, [w:] https://defence24.pl/sily-zbrojne/armie-swiata-upadek-trwa-sily-powietrzne-federacji-rosyjskiej.

Śmigielski, R. (2006), Osierocona armia. Założenia polityki obronnej oraz Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej w latach 1992-2004. Warszawa.

Tamańska… (2019), Vossozdany Tamanskaya i Kantemirovskaya divizii, [in:] https://er.ru/news/100612/.

Voronov, V. (2018), „Yesli zavtra voyna". Zachem rossiyskaya armiya poluchayet rzhavyye „konserwy", [in:] https://www.svoboda.org/a/29201066.html

Wójtowicz, T. (2020), Wojska kosmiczne, Vademecum bezpieczeństwa informacyjnego, [w:] https://vademecumbezpieczenstwainformacyjnego.up.krakow.pl/2020/03/12/wojska-kosmiczne/.

Yuzhnyy... (2019), Yuzhnyy voyennyy okrug, [in:] http://milkavkaz.com/index.php/voorujonnie-cili-racii/vo-cv/u-vo.